

Тема 3. ПРИНЦИПИ ІСТОРИЧНОГО ПІЗНАННЯ (2 год.)

План

1. Принцип історизму.
2. Принцип об'єктивності. К.Поппер про загальнозначимість наукового знання, засади наукової об'єктивності і про «богоодкровенну» та «крузоніанську» науку. П.Рікер про об'єктивність і суб'єктивність в історії.
3. Проблема цінності і оцінки в історії. Об'єктивна цінність і суб'єктивна оцінка історичного знання.

Література

- Колінгвуд Р. Ідея історії. Київ, 1996. С.333–351. URL: <http://izbornyk.org.ua/colin/colin.htm>
- Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Т.2. Київ, 1994. С.247–267.
- Рікер П. Історія та істина. Київ, 2001, С.29–49. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Riceur_Paul/Istoriia_ta_istyna/
- Лях С.Р. Методологія історії: класика і практика. Навчальний посібник. Запоріжжя: ЗНУ, 2021.

Настанови на дискусію

Спочатку – кілька важливих загальних зауважень.

- ✓ Яке походження принципів? Принципи, на відміну від законів, об'єктивно в природі не існують, вони спеціально створюються людиною в процесі систематизації знань як основи цієї системи.
- ✓ Як діють принципи? Принципи висувають певні вимоги, якими повинен користуватися кожен дослідник у своїй галузі науки. Пізнавальні принципи в історії висуваються на певному етапі розвитку історіографії і з часом можуть забуватися (а то й принципово відкидатися). Історія історичної науки знає чимало таких тверджень, які свого часу визначали хід думок цілих поколінь істориків:
 - справжнім творцем історії є народ;
 - класовий підхід; теорія класової боротьби;
 - підхід з позицій загальнолюдських цінностей;
 - історію можна відтворювати за письмовими джерелами;
 - провіденціалізм;
 - віра в прогрес;
 - залежність всіх форм і видів свідомості від суспільного буття людей.

Сьогодні із загальної кількості наукових принципів (їх можна нарахувати кілька десятків) слід виокремити три найважливіші і загальнообов'язкові: принцип об'єктивності, принцип історизму і принцип ціннісного підходу.

1.

Принцип історизму вимагає вивчати будь-яке явище історії в його генезисі і розвитку, конкретно-історичній обумовленості й індивідуальності.

Історію слід розглядати як процес. Окремі події необхідно розглядати в загальному контексті життя суспільства («історичний фон» подій). Необхідно відчувати історичну дистанцію, розуміти якісну відмінність минулих соціальних форм від сьогоденних.

Принцип історизму вимагає враховувати специфіку об'єкта історичного дослідження: його рухливість, спонтанність, незавершеність.

Наведіть приклади порушення принципу історизму в літературі, дидактиці, у вашій особистій практиці.

2.

Принцип об'єктивності застерігає від довільності і шарлатанства в науці. Це означає, що свої положення, свої претензії на істинність слід підкріплювати не особистими переконаннями, а аналізом фактів і документів.

Поль Рікер дає таке визначення об'єктивності: «То чого ж ми сподіваємося від поняття, позначеного цією назвою? Об'єктивність тут треба брати в її строгому епістемологічному значенні: об'єктивним є те, що опрацьоване, впорядковане, осмислене завдяки застосуванню методичної думки, а отже, й доступне, внаслідок цього, для зрозуміння».

Карл Поппер наполягає на тому, що кожен з учасників інтелектуального процесу зобов'язаний бути безстороннім і відповідальним: «...Кожен здатен припускатися помилок. Виявити їх може сам той, хто припустився помилки, інші люди або ж той, хто припустився помилки, за допомогою критики з боку інших. Це означає, що ніхто не повинен бути власним суддею, і передбачає прийняття ідеї безсторонності. (Такий підхід тісно пов'язаний з ідеєю «наукової об'єктивності»...). Інша людина має право бути вислуханою і право відстоювати свої доводи... Слід зазначити, що ідея безсторонності приводить до ідеї відповідальності. Ми повинні не просто вислухати аргументи, ми зобов'язані нести відповідальність, відповідати за те, як наші дії впливають на інших людей. Зрештою раціоналізм передбачає визнання необхідності соціальних інститутів, які захищають свободу критики, свободу думки і, отже, свободу людини. До того ж він встановлює щось на кшталт морального зобов'язання підтримувати такі інститути. ...Загальну мову розуму слід використовувати, так би мовити, без шифрів, використовувати насамперед як засіб раціональної комунікації, засіб передачі значимої інформації, а не як засіб «самовираження», в якості якого він використовується у поганенькому романтичному жаргоні більшості наших просвітників».

Запорука об'єктивності, за Поппером, – не в особистих намірах, а у створенні умов для необмеженої наукової критики: «Досягнення наукової об'єктивності – це завдання наукового методу. Причому, об'єктивність тісно пов'язана з соціальними аспектами наукового методу, з тим фактом, що наука і наукова об'єктивність не є (і не може бути) результатом намагань окремого вченого стати «об'єктивним». Вона є результатом дружнього ворожого співробітництва багатьох вчених. Тому наукова об'єктивність може бути визначена як інтерсуб'єктивність наукового методу. ...Учені намагаються надавати своїм теоріям такої форми, у якій вони можуть бути перевірені, тобто відкинуті (або підтвержені) в суспільному, або публічному, досліді. Ось в чому полягає наукова об'єктивність... Підбиваючи підсумок цим розмірковуванням, можна сказати, що «наукова об'єктивність» не є продуктом індивідуальної безсторонності вченого. Насправді наукова об'єктивність є продуктом суспільного характеру наукового методу. Індивідуальна ж безсторонність вченого – тією мірою, якою вона існує – є не джерелом, а скоріше результатом соціально чи інституційно організованої науки».

Запорука об'єктивності історичного дослідження – спеціально організований дослідницький процес, який передбачає:

- усебічне охоплення явища з метою виявлення його сутності і багатоманітності його зв'язків з історичним світом;
- спірання на досягнутий рівень наукового знання з урахуванням висунутих точок зору;
- творчий підхід: застосування всієї сукупності різноманітних методів, а також прагнення враховувати досягнення в інших галузях науки.

Але, як указував Томас Л.Гаскелл, важливо не плутати об'єктивність з нейтральністю, байдужістю й відсутністю пристрасності. Заняття історією, твердить Гаскелл, вимагає від своїх діячів того життєво необхідного мінімуму аскетичної самодисципліни, який дає людині змогу не брати бажане за дійсне, сприймати погані новини, відмовлятися від зручних інтерпретацій, які не витримують елементарної перевірки фактами й логікою, і – найважливіше – достатньо довго стримувати або брати в дужки свої уявлення, аби співчутливо сприйняти ворожі і, можливо, несумісні погляди своїх суперників. Усе це вимагає «відстороненості». Усе це не означає, що історичні оцінки повинні бути нейтральними. Але це означає, що історик повинен виробити відсторонений метод пізнання, здатність до самокритики і вміння розуміти точку зору іншої людини. Це такою ж мірою

стосується політично заангажованої історії, як і історії, що вважає себе політично нейтральною.

Для позначення позиції хибної об'єктивності існує спеціальний термін: *об'єктивізм* – прагнення виключити будь-які оцінки в сучасному дусі, демонстрація громадської індиферентності і схиляння перед фактом.

Наведіть приклади об'єктивізму з вашої особистої практики.

3.

Ціннісний підхід в історії.

Історик не повинен бути байдужим реєстратором подій. Бездушна історія – це мертва історія, а мертва історія нікому не потрібна.

Історія сповідує *аксіологічний* принцип пізнання – принцип ціннісного підходу.

Цінність – це «сенса, що лежить над усім буттям» (Г.Ріккерт). Під цінностями тут розуміються цінності релігії, держави, права, моралі, мистецтва, науки. За своєю природою цінності об'єктивні. Це ті явища дійсності, що мають позитивне значення для особистості, соціальної групи чи суспільства в цілому. Цінності містять елемент загальнолюдського, який відбиває докорінні інтереси людського буття.

Оцінка – це засіб усвідомлення значимості об'єкта дослідження для людини. Вона передбачає порівняння з ідеалом, нормою. Через оцінкові судження об'єкт пізнання – минуле – розглядається як явище, значуще для сучасної діяльності. В основі визначення предмета дослідження лежать оцінкові судження (шукатиме історик прогрес, регрес, історичні цикли чи взагалі не вбачатиме сенсу у світовій історії).

Із ціннісним підходом пов'язана реалізація таких соціальних функцій історії, як соціальна пам'ять, виховна і політико-ідеологічна.

Видатний французький філософ сучасності Поль Рікер розглядає проблему об'єктивності історика нерозривно з явищем суб'єктивності. Для цього він вводить поняття «доброї» і «поганої» суб'єктивності. «Добра» суб'єктивність – це «я» дослідницьке. «Погана» суб'єктивність – це «я» патетичне, «я» злості, ненависті, звинувачень.

Суб'єктивність історика – це властивості історикового інтелекту, без яких неможливо створити повноцінну історію:

1. Судження про важливість, завдяки якому розглядаються, аналізуються та пов'язуються між собою лише події важливі, добираючи оптимальні документи.
2. Комплекс схем каузальності, завдяки якому історія постає як щось логічне і впорядковане.
3. Перенесення силою своєї уяви в інший уявний теперішній час, в інші місця й країни. Рідкісний дар – уміння наблизити до нас історичне минуле, водночас відновивши історичну відстань, розвинувши в думці читача усвідомлення віддаленості, часової глибини.
4. Спроможність зустрітися з Іншим із минулого, симпатія до інших людей, до інших цінностей. «Історик іде до людей минулого зі своїм власним людським досвідом».

Отже, історик не може не бути суб'єктивним. Історику пасує тільки та об'єктивність, яка не пригнічує його суб'єктивності. Адже історик – людина, і історія – це історія людей.

Чи залишаються у вас сліди упередженості щодо суб'єктивності?